

MAGASINET Forskningsetikk

Nr. 1 • April 2020 • 20. årgang

Avslører artikkelfabrikker

S. 6

Det hastar å få utvekla ein koronavaksine.
Kor mange snarvegar kan ein ta?

S. 4

«Vi trenger en skikkelig utredning av hva forsknings-
frihet innenfor instituttsektoren skal innebære.»

S. 12

«Det bør ikke bli slik at vi kvier oss
for å publisere på vårt eget språk.»

S. 22

Forskningsetikk i koronaens tid

Denne utgaven av bladet skulle være en grunn til å feire: nytt design, nytt navn og nye spaltister. I stedet er det usikkerhet og frykt som preger både oss som har laget bladet, og dere som leser det.

12. mars vil for alltid stå som datoen da Norge ble endret, dagen da regjeringen kom med de sterkeste og mest inngripende tiltakene landet har hatt i fredstid. Koronaviruset krever mye av oss alle, men ekstra mye av noen, som helsearbeidere og myndigheter. Mange forskningsmiljøer kaster seg også rundt for å finne en vaksine, evaluere behandling og bidra med kunnskap om hvordan viruset virker og sprer seg.

I en tid der forskningen haster, og der mange står og tripper på dørstokken og venter på svar, har også forskningsetikken en ekstra viktig rolle. Det kan gjøres unntak for sentrale forskningsetiske krav i visse situasjoner. Men koronakrisen bør absolutt ikke bli en snarvei forbi hverdagens normer og regler. Tvert imot er kanskje behovet ekstra stort for et rammeverk som sikrer at vi kan stole på kunnskapen som kommer ut i andre ender – og som ivaretar forskningsdeltagere på en god måte.

Et pusterom

Før koronaviruset startet sine herjinger, var Forskningsetikk gjennom en «makeover». For det første har barnet fått nytt navn – nå heter det ikke lenger bare *Forskningsetikk*, men *Magasinet Forskningsetikk*. Vi tror navneendringen vil gjøre det lettere å skille mellom bladet og det mer generiske *forskningsetikk* i dagligtale.

I tillegg ønsker vi å tydeliggjøre skillet opp mot De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) for øvrig. I løpet av året kommer FEK til å

«flytte» fra etikkom.no til det det enklere domenet forskningsetikk.no. Innhold fra bladet vil finnes også her, men det aller meste av innholdet på denne nettsiden vil FEKs øvrige virksomhet stå bak. Magasinet Forskningsetikk gis ut av FEK, og har som oppgave å skrive om aktuelle forskningsetiske spørsmål. Men redaktøren er underlagt Redaktørplakaten, og har full frihet til å bestemme bladets innhold og vinklinger. Det er et kvalitetsstempel som vi er stolte av og holder høyt.

Vi ønsker at Magasinet Forskningsetikk skal ha faglig tyngde, men samtidig være et pusterom. Derfor har bladet også fått en visuell oppfriskning. Vi vil gi dere farger, fin grafikk og friskhet, i en god kombinasjon med fakta og fag.

Ærlig talt

Det ytre er selvsagt ikke alt, så vi har også noe nytt på innsiden: I spalten *Ærlig talt* vil dere møte fire faste spaltister som sammen representerer ulike aktører og perspektiver i forsknings-samfunnet. I spalten *Mitt dilemma* vil nye personer i hvert nummer fortelle om forskningsetiske dilemma de har stått i, og hvordan disse ble løst.

Vi håper dere setter pris på endringene, og tar gjerne imot tilbakemeldinger og innspill. Vi ønsker også alle et best mulig hverdagsliv i den utfordrende tida vi er inne i. Ta vare på dere selv og på hverandre!

Elin Fugelsnes

Elin Fugelsnes, redaktør

INNHold

Veien til vaksine

Det haster å få utviklet en vaksine mot koronaviruset. Men en må skynde seg varsomt, råder ekspertene.

Side 4

Finner fem feil

Frivillige bildedetektiver jakter på suspekte bilder og figurer i forskningsartikler. Nå har de Kina under lupen.

Side 6

Bibelsk bedrag

Ørsmå biter av Dødehavsrullene ble solgt for enorme summer. Så avslørte bibelforskere i Agder at mange av dem var falske.

Side 16

– Instituttforskernes frihet bør styrkes	12
Står på for Æ, Ø og Å	22
Ærlig talt: Uenige eksperter	25
Forskningsetisk historie: Røykla fakta i 34 år	26
Aktuelt	28
Bokomtale: Svenske skandaler under lupen	30
Mitt dilemma: «Skulle vi gi opp samarbeidet og dra på sightseeing?»	31

De nasjonale forskningsetiske komiteene får sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komitesystemet er hjemlet i Lov om organisering av forskningsetisk arbeid – forskningsetikkloven.

Organisasjonen er et frittstående, uavhengig organ for forskningsetiske spørsmål og granskning av uredlighet innen forskning på alle fagområder. En av oppgavene er å stimulere til debatt om saker som har betydning for forskersamfunnet og befolkningen generelt.

Magasinet Forskningsetikk

ISSN 1502-6353

Utgis av De nasjonale forskningsetiske komiteene
Kongens gate 14
0153 Oslo
www.etikkom.no

I redaksjonen:
Elin Fugelsnes, redaktør,
elin.fugelsnes@etikkom.no
Telefon: 922 85 230

Kristin S. Grønli, frilanser,
kristinsg@gmail.com

Lars Kluge, frilanser,
lars.vislie.kluge@gmail.com

Silje Pileberg, frilanser,
silje.pileberg@gmail.com

Ingrid S. Torp,
kommunikasjonsrådgiver,
ingrid.torp@etikkom.no

Det redaksjonelle arbeidet ble avsluttet 20. mars 2020.

Abonnement:
Abonnement er gratis og bestilles på ab@etikkom.no eller telefon 23 31 83 00

Design:
07 Media

Trykk:
07 Media

Opplag:
3 850 eksemplarer

Forsideillustrasjon:
David Parkins

Magasinet Forskningsetikk er medlem av Fagpressen. Redaksjonen arbeider etter Redaktørplakaten og pressens etiske regelverk, Vær Varsom-plakaten.

Universitetet i Queensland i Australia er blant aktørane som jobbar med å utvikle ein korona-vaksine i samarbeid med organisasjonen CEPI. Her er vaksineforskarar i arbeid på universitetets laboratorium. Professor Trent Munro (midt i bildet) er ein av dei sentrale personane i vaksineteamet. Foto: Universitetet i Queensland.

Vaksine i full fart

Å utvikle ein vaksine tar fleire år. Kor mange snarvegar kan ein ta når ein helst skulle hatt han i går?

TEKST **SILJE PILEBERG**

Tre dagar etter at det nye korona-viruset var identifisert, kunngjorde kinesiske forskarar viruset sin gensekvens. Utviklinga av ein vaksine kunne starte.

Då hadde fleire selskap lenge stått klare i startgropa.

– Vi hadde ein ambisiøs tidsplan. Vi ville ha ein vaksinekandidat klar til fase 1-testing 16 veker etter offentleggjinga, seier pressesjef Bjørg Dystvold Nilsson i organisasjonen Coalition for Epidemic Preparedness Innovations (CEPI).

Etter berre 42 dagar var vaksinekandidaten klar, og i midten av mars kunne det første kliniske forsøket (fase I) i verda starte, i regi av CEPI.

Kontrollgruppa måtte vente

Ein vaksine skal gjennom fleire fasar før han er klar til bruk. Det inneber vanlegvis

fleire år med testing av verknad og tryggleik, først i laboratorium, så på dyr og menneske.

Under ebola-utbrotet i Vest-Afrika i 2013–2015 gjekk det mindre enn eitt år frå ein fekk ein vaksinekandidat til effekten vart påvist i menneske.

Vaksineforskar Gunnstein Norheim var sentral i utviklinga av vaksinen, der Verdas helseorganisasjon (WHO) sette ned eit etisk råd.

– Ein måtte vurdere risiko–nytte-balansen. Fordi utbrotet var alvorleg, var ein meir villig til å tilråde å akselerere utvikling av legemiddel medan utbrotet gjekk føre seg, seier han.

Utviklingsfasane skjedde til dels parallelt. Etter diskusjonar mellom organisasjonar, forskarar og styresmakter vart det bestemt at halvparten av dei utsette gruppene skulle få tidleg vaksine.

Ei kontrollgruppe måtte vente i 21 dagar og risikerte dermed å få sjukdomen i mellomtida.

– På dette tidspunktet hadde ein gode data på at vaksinen var sikker og i stand til å skape antistoff, men det var uvisst om han ville gje vern mot sjukdom, seier Norheim.

Når vaksinen viste seg effektiv, vart det sett i gang vaksining av alle som hadde kontakt med ebola-pasientar.

Koronaviruset smittar raskare

Ebola var eit svært dødeleg virus. Risikoen for å døy av det nye koronaviruset er anslått til å vere rundt 1–2 prosent, men det smittar lettare. Under ebola-utbrotet hadde ein eit skreddarsydd studiedesign. Det trur Norheim at ein vil få også her.

I tillegg kan det bli aktuelt å gjennomføre testfasane parallelt.

Bjørg Dystvold Nilsson i organisasjonen Coalition for Epidemic Preparedness Innovations (CEPI). Foto: Privat.

– Men arbeidet må ha ein kvalitet og standard som gjer at du kan få dokumentasjon til godkjenning av vaksinen, seier han.

Det er viktig å følgje godt med på signal om biverknader, legg han til. Då nokon fekk leddbetennelse under arbeidet med ebola-vaksinen, stoppa ein utviklinga til årsaken og alvorsgraden var kartlagd.

– Ein har aldri før testa effekten av ein koronavaksine i menneske. Biverknader kan oppstå her også, så ein må haste med varsemd.

– Risikoen bør vere stor

Viss ein skal vaksinere på eit tidleg stadium, bør ein stå overfor eit virus med potensielt høge dødstal, meiner Gunnveig Grødeland, forskar ved Institutt for klinisk medisin ved Universitetet i Oslo.

– Du introduserer ein utryggleik i folket når vaksinen ikkje er ferdig testa. Samtidig

vil det vere uetisk ikkje å gjere det viss du med høgt sannsyn kan redde liv.

For ebola-viruset var det opplagt at tidleg vaksining var rett, meiner ho. – Når det gjeld koronaviruset, er eg meir i tvil. Parallelle teststudiar vil vere ein fordel, men verkeleg å kutte svingar er ingen god idé.

Jobbar med ein «hurtigvaksine»

Sjølv jobbar ho med å utvikle eit vaksine-format for pandemisk influensa, populært kalla fugleinfluensa. Mellom 40 og 90 prosent av menneske som får denne sjukdomen, dør.

I dag kan ikkje fugleinfluensa smitte mellom menneske. Men for eitt av virusa skal det berre to mutasjonar til før det kan skje.

– Vi reknar det som eit tidsspørsmål før det kjem eit nytt virus som kan gje ein epidemi, fortel Grødeland.

Då gjeld det å ha vaksineformat klare, der dei fleste tryggleiksundersøkingane er gjorde på førehand. Slik kan ein putte inn det spesifikke genet frå viruset sitt overflateprotein, fullføre testinga og få vaksinen ut på marknaden. Kanskje vil det berre ta fire månader, i staden for eitt til to år.

Tryggleik viktigast

Også CEPI byggjer vidare på det som finst frå før. Organisasjonen vart oppretta etter ebola-epidemien for å framskande utviklinga av vaksina mot moglege epidemiar. Hovudsetet er i Noreg.

CEPI samarbeider i dag med fleire selskap som vil utvikle ein korona-vaksine.

– Krava til tryggleik for vaksina er svært strenge. Det kan vi ikkje kompromisse med. Men byggjer vi vidare på eksisterande teknologi, kan vi få eit forsprang, seier Bjørg Dystvold Nilsson.

– Ingen garanti mot biverknader

Ifølgje Christian Syvertsen, forskar ved Statens legemiddelverk, er vaksinar mot infeksjonar svært trygge legemiddel. Men ein produsent kan ikkje garantere for sjeldne biverknader.

– Normalt skal ein vaksine testast på minst 3000 menneske før det blir gitt marknadsføringsløyve. Men sjølv då kan det hende at ikkje alle biverknader er plukka opp, seier han.

Dette såg ein etter ei storstilt vaksining mot svineinfluensa i 2009. Folkehelseinstituttet tilrådde vaksining, men fleire fekk sjukdomen narkolepsi i etterkant.

Vaksine trinn for trinn

- Preklinisk utvikling: Ein undersøker den potensielle vaksinen i eit laboratorium. Også verknad og tryggleik blir evaluert.
- Fase I: Her studerer ein tryggleik og immunrespons hos ei mindre gruppe frivillige menneske.
- Fase II: Vaksinen blir testa på den faktiske målgruppa.
- Fase III: Ein overvakar tryggleik over månader eller år på ei større gruppe menneske. Etter dette søker ein styresmaktene om godkjenning.
- Fase 4: Overvakinga av effekt og tryggleik held fram etter at vaksinen har blitt godkjend.

Kjelde: Vaksine.no

Utvikling av koronavaksine

- Det nye koronaviruset, SARS-CoV-2, kan gje luftvegsinfeksjon hos menneske. Milde symptom er mest vanleg, men sjukdomen (Covid-19) har også hatt dødelege utfall.
- Det er kunngjort 39 vaksinekandidatar. Utviklinga av dei tre første er finansiert av organisasjonen CEPI.
- Dei første kliniske forsøka (fase I) i regi av CEPIs utviklere starta i midten av mars. Dei første studiane av vaksinsens effekt (fase III) er planlagde i byrjinga av 2021.

Kjelder: Folkehelseinstituttet og vaksineforskar Gunnstein Norheim.

Ved alvorleg smittsam sjukdom kan ein vaksine godkjennast med mindre data enn normalt.

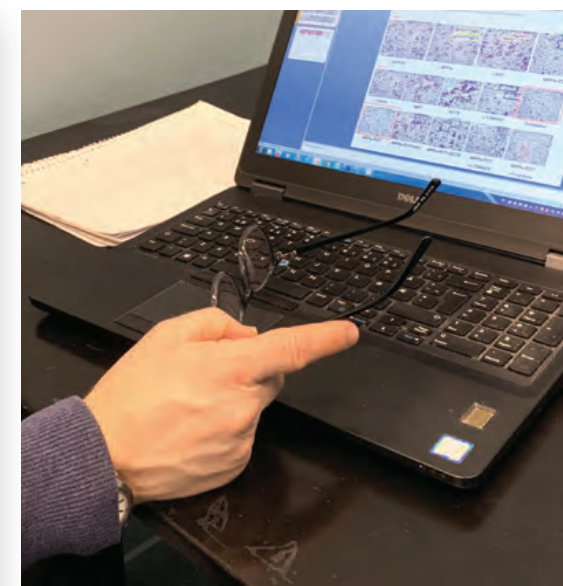
– I slike tilfelle får produsenten ei godkjenning med vilkår, der produsenten må skaffe meir data på effekt og tryggleik i ettertid, seier Syvertsen.

Under ebola-utbrotet gjekk det fire nye år før vaksinen vart endeleg godkjend i EU og USA. ■

Å kjempe mot papirmøller

Nylig ble det avslørt at en kinesisk «papirmølle» har produsert minst 400 vitenskapelige artikler på bestilling. En norsk forsker har vært sentral i opprullingen.

TEKST **ELIN FUGELSNES**
ILLUSTRASJON **DAVID PARKINS**

Jeg blir stresset når jeg ser bilder som åpenbart er manipulert. Da føler jeg at må få ordnet opp, at det må bli rapportert, forteller «Morty». Foto: Elin Fugelsnes og skjermdump fra Twitter t.v.

Det var nytt for meg at en hel artikkel kunne være falsk! Det er veldig trist. Situasjonen var ikke nok i Kina fra før, men den er altså mye verre enn jeg hadde trodd, sier «Morty.»

Papirmølle er kallenavnet på lyssky selskaper som etter alt å dømme tar seg av artikkeljobben fra A til Å; fra produksjon av falske data og artikkelskriving til publisering i et respektabelt internasjonalt tidsskrift.

Fenomenet har vært kjent i noen år, men de siste månedene har omfanget virkelig kommet for en dag. Sammen med et liten gruppe ubetalte, selvutnevnte detektiver i redighetens tjeneste har «Morty» vært med på å hekte den ene artikkelen etter en andre til én og samme papirmølle i Kina.

– Situasjonen er uoversiktlig. Vi tror at det vi har funnet til nå kun er en liten del av en omfattende, systematisk falsifisering av forskningslitteratur, forteller «Morty».

Foreløpig har han vurdert det slik at det ville være altfor tidkrevende og sannsynligvis skadelig for karrieren å stå fram offentlig med innsatsen han gjør for å rydde opp i andres forskning. Derfor

skjuler han seg bak identiteten «Morty» når han Twitrer om funn og mistanker, og også i denne artikkelen.

Vitenskapelig «Bildelotto»

Til daglig jobber Morty ved en større medisinsk forskningsinstitusjon i Norge. Siden 2013 har han brukt mye av fritida på en slags vitenskapelig form for «Bildelotto». Da setter han seg foran PC'en og leter etter forskningsartikler med problematiske bilder.

Det er som regel ikke snakk om *bilder* slik vi bruker det i dagligtalen, men vanligvis illustrasjoner og figurer som viser biomedisinske forskningsdata: Proteiner som er undersøkt med en metode kalt *western blotting*, cellers egenskaper målt med flowcytometri og plottet inn i histogrammer, og celler og vevsprover vist i mikroskopibilder (se illustrasjon).

Morty forteller at identisk duplisering, hvor nøyaktig samme bilde er brukt flere ganger, er den mest åpenbare formen for problematisk bildebruk. Ett bilde gir seg da for eksempel ut for å illustrere forskjellige eksperimenter.

Kinesiske papirmøller

- Kallenavn på selskaper som produserer falske forskningsartikler.
- Artiklene er skrevet på engelsk og publisert i relativt anerkjente tidsskrifter fra blant annet de store forlagshusene Wiley og Elsevier.
- Grunnlaget for papirmøllene ser ut til å være strenge krav fra kinesiske myndigheter om antall publikasjoner, blant annet rettet mot praktiserende leger som egentlig ikke forsker.
- Artiklene annonseres åpenlyst via kjøp-og-salg-tjenester.
- Et uformelt nettverk av bilde-detektiverne «Morty», «Smut», «Tiger» og Elisabeth Bik har avslørt den hittil største papirmøllen (over 430 artikler identifisert så langt). Jennifer Byrne og Jana Christopher har uavhengig av dette teamet oppdaget den samme papirmøllen.
- Det er uvisst hvem som står bak papirmøllene.

Forskningjournalisten Leonid Schneider har flere ganger skrevet om de kinesiske papirmøllene på bloggen sin For Better Science. Her framstiller han kinesiske leger på restaurant, mens de tilsynelatende bestiller innholdet i en forskningsartikkel og betydningen til tidsskriftet den skal publiseres i. Illustrasjon: Leonid Schneider.

burde stanset artiklene før de ble publisert, og forlagshusene har ikke vært kritiske nok når det gjelder å kvalitetssikre artikler de publiserer.

National Library of Medicine i USA er i praksis portvokter for artiklene som legges inn i de største databasene for medisinsk forskning, MedLine og PubMed. De har latt altfor mange artikler passere, ifølge Morty.

Foreslår et forskningens «WADA»

Elisabeth Bik mener upassende bildebruk generelt sett er et stort problem.

– Ny forskning bygger på tidligere forskning ved at man refererer til publiserte artikler. Artiklene er som mursteiner i et bygg. Hvis noen av mursteinene ikke er solide, kan hele bygget rase, illustrerer hun.

Papirmøllesaken har gjort henne mer bekymret på forskningens vegne, og nå frykter hun at det er en stor, ukjent andel av forskningslitteraturen som er fullstendig fabrikkert. Samtidig kommer bildejegerne over stadig mer avansert manipulering som er vanskelig å avdekke.

Både Bik og Morty mener det må gjøres flere og store grep for å stanse papirmøllene i Kina og å få hele den store forsknings-skuta på rett kjøl igjen. De håper arbeidet de gjør, kan skape bevissthet om problemet.

– Jeg vil vise hvor lite noen forleggere gjør med problemet. For flere år siden rapporterte jeg mulige feil i til sammen 800 artikler. Bare én av tre har blitt korrigert eller trukket tilbake. Jeg bruker

vanligvis noen sekunder å oppdage disse tingene, da burde det ikke ta fem år å ta en avgjørelse, sier Bik.

Hun etterlyser modigere redaktører som både tar varsler på alvor og som selv tar ansvar for å rydde opp. Allerede publiserte artikler må gås gjennom med et kritisk blikk. Men viktigst av alt – tidsskriftene må ansette profesjonelle folk som screener artikler for problematiske bilder før publisering.

– Slik kan uklarheter fanges opp og oppklares, eller artikler avvises, før andre forskere ser dem og prøver å replikere dem, sier Bik.

Morty mener det trengs en kontrollinstans på overordnet nivå. Han trekker paralleller til idrett der man har WADA, Verdens antidopingbyrå.

– Vi trenger en internasjonal organisasjon som er uavhengig, men med penger og makt, som både kan kreve tilbake-trekkinger og sparke ut de useriøse tidsskriftene fra indeksering i MedLine/PubMed. Feilaktig informasjon bygget på falsifisering må rett og slett bli gjort utilgjengelig for forskere.

For å få bukt med trenden de kinesiske papirmøllene står for, må man gå hardt til verks, mener han.

– Tidsskriftene burde stoppe inntak av alle artikler fra Kina for en periode, for å signalisere til myndighetene i Kina at de må rydde opp. Det vil også ramme ærlige forskere, men situasjonen er så ille at den krever drastiske tiltak.

Problematiske bilder

- Duplisering av alle typer data som er presentert i en figur (i én publikasjon eller mellom forskjellige publikasjoner).

- Samme data blir presentert i forskjellige figurer og fremstår å være fra forskjellige eksperimenter.

- Data (mikroskopibilder og western blot) kan endres (roteres, speilvendes, forminskes/forstørres eller strekkes/komprimeres).

- Rene falsifiseringer, hvor hele bilder (mikroskopibilder, flow cytometri-data, Western blots etc) ikke er basert på rådata, men kunstig fremstilt.

Kilde: «Morty».

Wiley øker screening-aktiviteten

Det akademiske forlaget Wiley skal sørge for at flere bilder sjekkes før publisering.

Wiley utgir flere av tidsskriftene som har publisert artikler fra de kinesiske papirmøllene.

Forlaget understreker at det er opptatt av å opprettholde en etterrettelig forskningslitteratur og å verne om offentlighetens tillit til forskning.

– Vi tar forskningsintegritet på alvor, og undersøker alle påstander om falske data eller bilder i henhold til COPE-retningslinjene, skriver Wiley i en e-post til Magasinet Forskningsetikk.

I noen av forlagets tidsskrifter screenes bildene allerede. Nå planlegger Wiley også en screeningtjeneste for i alle fall to av tidsskriftene involvert i papirmøllesaken: Journal of Cellular Biochemistry og Journal of Cellular Physiology.

Norske forskere feiler også med bilder

Ole M. Sejersted og kollegene i redelighetsutvalget har behandlet flere saker med mulig bildemanipulering.

TEKST OG FOTO **ELIN FUGELSNES**

Suspekte proteinbilder er ett av de tydeligste kjennetegnene på artiklene som sannsynligvis er produsert av en såkalt kinesisk papirmølle (se hovedsak).

Men det er ikke bare i Kina de kan sin Photoshop.

– Mulig bildemanipulering eller bildeduplisering har vært et aktuelt spørsmål i flere av sakene vi har behandlet. I 2019 har vi hatt to slike saker, forteller Ole M. Sejersted.

Han leder det felles redelighetsutvalget ved Oslo universitetssykehus og Institutt for klinisk medisin ved Universitetet i Oslo. Utvalget sitter nå og finsliper på innstillingen til en omfattende sak der det er snakk om mulig bilderelatert fusk i flere artikler.

Avhengig av et trent øye

De fleste av sakene utvalget har behandlet, har sitt utspring i PubPeer (se faktaboks).

– Stort sett har undersøkelsene våre handlet om å bekrefte det som er framkommet på PubPeer, forklarer Sejersted.

Han mener det er spesielt to typer kompetanse som trengs for å avsløre bilde-manipulasjon: erfaring med forsknings-metodikken som brukes for å generere bildene originalt, og god innsikt i programvare for bildebehandling, som Photoshop. Da vet man både hvordan bildene bør se ut, og forstår hvordan de kan ha blitt manipulert.

Sejersted forteller at han ikke kjenner til programvare som per i dag kan avsløre bildekopiering på en etterrettelig måte.

– Inntil videre er vi avhengige av at

bildemateriale granskes av et trent øye.

Det er derfor et veldig viktig arbeid Elisabeth Bik og hennes nettverk gjør, sier han, med referanse til forskerne som har avdekket den kinesiske papirmøllen.

Slurv eller uredelighet?

I enkelte tilfeller kan det være lett å fastslå de objektive fakta, som at et bilde er duplisert, men vanskelig å si om det er gjort med forsett, påpeker Sejersted.

– Så lenge slurv ikke kan utelukkes, mener vi det må telle til tiltaltes fordel, forklarer han.

– Men hva hvis det dreier seg om mye «slurv»?

– Da har man enten avdekket en holdning til omgang med data av typen «det er ikke så farlig», eller bevisst manipulering. Da snakker vi grov uaktsomhet eller forsett. Det er vitenskapelig uredelig, sier utvalgslederen.

Utvalgets innstillinger og anbefalinger sendes til de involverte forskerne og institusjonens ledelse. Forskerne kan for eksempel bli oppfordret til å sende en korleksjon til aktuelle tidsskrift, mens ledelsen får anbefalinger om ulike tiltak hvis det er snakk om systemfeil.

– Blir du demotivert når det hoper seg opp med saker som handler om bilde-manipulering?

– Jeg synes det er trist, men jeg blir heller veldig motivert til å drive forebyggende arbeid, som opplæring i forsknings-etikk og gode rutiner, fastslår Sejersted. ■

– Det er mye bildebehandling som er helt legitim, men man bør beskrive hva man gjør. Flere tidsskrifter krever nå kopi av originalbilder som dokumentasjon, forteller Ole M. Sejersted.

– Instituttforskernes frihet bør styrkes

Kan vi stole på at forskerne står fritt til å følge sin faglige overbevisning, og at de kan diskutere den åpent? Slett ikke alltid, ifølge professor Stig S. Gezelius.

TEKST **ASLE O. RØNNING**
FOTO **NILS A. KALVE / USN**

Instituttsektoren står for nesten en fjerdedel av alle årsverk innen forskning og utvikling (FoU). Instituttene leverer blant annet en vesentlig del av kunnskapsgrunnlaget til sentrale politiske vedtak.

Men sektoren er ikke omfattet av universitets- og høyskolelovens bestemmelser om akademisk frihet, og i offentlige retningslinjer tas det forbehold om forskernes frihet. Dette er en utfordring, mener Stig S. Gezelius, som er professor ved Universitetet i Sørøst-Norge. Det dreier seg blant annet om forskernes ytringsfrihet om egen forskning.

– Det blir ofte bråk når det kommer uttalelser som går mot det de fleste andre forskere ved institusjonen mener, eller når uttalelsene oppleves å kunne undergrave posisjonen i forhold til oppdragsgivere eller eiere, sier Gezelius.

Når avdelingsleder er redaktør

Gezelius er sosiolog og har fra tidligere lang fartstid som forsker i instituttsektoren. Han er opptatt av at forskere i instituttsektoren bør sikres samme grad av forskningsfrihet som andre forskere. Sammen med seniorforsker Klaus Mittenzwei ved Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) har han skrevet om tematikken i et bidrag i boka «Interessekonflikter i forskning». Boka ble utgitt i 2019 på initiativ fra Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT).

I artikkelen gir Gezelius og Mittenzwei flere eksempler på hvordan forskningsfriheten kan bli satt under press til fordel for arbeidsgivers ønske om styring.

Et eksempel er når arbeidsgiver også er redaktør for instituttets egne publikasjoner. Ved en faglig uenighet vil forskere måtte gå i diskusjon med sine overordnede. Dermed kan ikke-faglige forhold påvirke det vitenskapelige innholdet.

Et annet eksempel på begrensninger i

forskningsfriheten er om institutter tillater oppdragsgivere retten til å motsette seg publisering av forskningsresultater på ubegrenset tid.

Troverdighet på spill

I artikkelen vises det også til at det er uheldig at forskerne bevisst eller ubevisst forventes å uttale seg på vegne av arbeidsgiver, og forsvare det som framstår som «instituttets syn» i ulike saker.

– Det er en forestilling, spesielt i instituttsektoren, at når man tar på seg forskerhatten, så snakker man vegne av arbeidsgiveren, sier Gezelius.

Det kan føre til en forventning om at forskerne skal gå på akkord med egen overbevisning. Idealet bør heller være faglig nøytralitet, at instituttet ikke har noen bestemt faglig posisjon å forsvare, mener professoren. Han understreker at forskerens autonomi, eller uavhengighet fra bindinger, er nødvendig for at forskningen skal ha troverdighet.

– Sannferdighet er den mest grunnleggende forskningsetiske normen. Hvis man skal kunne være tro mot plikten til sannferdighet, da må man jo også ha frihet til å følge sin overbevisning, sier Gezelius.

Ved NIBIO oppsto det i 2017 en konflikt om forskers rett til å ytre seg da pensjonert forsker Arne Grønlund ble bedt om å ikke delta i offentlig debatt i en omstridt sak (se egen artikkel).

Tatt opp i Stortinget

Gezelius har lenge vært opptatt av forskningsfrihetens kår. I 2009 sto han som forsker og tillitsvalgt for Forskerforbundet ved daværende Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) midt oppe i en betent konflikt om forskeres ytringsfrihet.

En av forskerne hadde publisert en kronikk med krass kritikk av norsk landbrukspolitik, noe som førte til at en

Forskningsinstituttene

Forskningsinstituttene utfører anvendt forskning og står for 9350 årsverk innen forskning og utvikling (FoU). Det tilsvarer 22 prosent av samlet FoU i Norge. De fleste instituttene har oppdragsforskning for offentlig eller privat sektor som viktigste inntektskilde. Det er ulike modeller for eierskap, som direkte statlig eierskap, stiftelser og aksjeselskaper.

En fersk rapport fra Kunnskapsdepartementet deler instituttene i ulike grupper:

1. 37 offentlig eller privat eide institutter som får basisbevilgninger via Norges forskningsråd.
2. Fire statlige institutter som får driftsmidler direkte over statsbudsjettet.
3. Offentlige institutter som utfører forskning, men som har andre oppgaver, som forvaltning, som viktigste oppgave.
4. Øvrige FoU-enheter som helt eller delvis driver forskning.

Kilde: Grunnlag for en helhetlig instituttpolitikk, Kunnskapsdepartementet 2020.

ekspedisjonssjef i Landbruks- og matdepartementet ba NILFs ledelse avklare om kronikken representerte instituttets syn. Departementet var samtidig NILFs eier.

Etter protester fra forskerne ved NILF ga saken støtet til en større debatt. Den endte opp med at Stortinget ba regjeringen legge fram forslag om tydeliggjøring av vilkårene for forskningsfrihet i instituttsektoren.

Innad på NILF førte saken til at det ble utarbeidet et sett med råd for hvordan forskernes frihet skulle behandles. Rådene slo blant annet fast at forskere har plikt og rett til å ytre sin faglige overbevisning.

NILF er senere fusjonert inn i NIBIO, som har tatt med seg erfaringene inn i sitt forskningsetiske arbeid (se underartikkel).

Hvor går grensene?

I 2013 endret Kunnskapsdepartementet retningslinjene for grunnfinansiering til forskningsinstitutter via Norges forskningsråd. Disse gjelder fortsatt, og sier at instituttene må legge til rette for at prinsippene for akademisk frihet skal gjelde for all offentlig finansiert forskning.

Samtidig tas det forbehold om at dette gjelder «så fremt det ikke kommer i konflikt med arbeidsgivers styringsrett».

Forskerne skal ha «størst mulig frihet» til å uttale seg om egen forskning, men innenfor rammene av ansettelsesforholdet. Gezelius mener at forbeholdene er for mange og gir uklarhet.

– Vi trenger en skikkelig utredning av hva forskningsfrihet innenfor instituttsektoren skal innebære. Forskningsfrihet vil gå på bekostning av arbeidsgivers styringsrett. Derfor er det viktig å få avklart hvor grensen for arbeidsgivers styringsrett går, sier professoren.

Kunnskapsdepartementet la nylig fram en ny strategi for helhetlig instituttpolitikk. Denne omtaler ikke forskningsfrihet i instituttsektoren og har ingen nye tiltak på området.

– Uenighet bør tas i laget

Forskningsinstituttens fellesarena (FFA) organiserer flertallet av offentlige og private forskningsinstitutter. Daglig leder Agnes Landstad sier at forskningsinstituttene følger opp kravene i den nye loven om forskningsetikk, som gir institusjonene et tydeligere ansvar på dette området. FFA-lederen mener det er høy bevissthet om dette på instituttene.

Samtidig mener hun at det er vesentlige forskjeller på instituttsektoren og

universitets- og høyskolesektoren.

– Forskningen ved instituttene er i veldig stor grad et lagarbeid. Det er mye mindre individuell forskning. Det preger også måten man håndterer forskning og forskningsetiske problemstillinger på, sier Landstad.

– Innebærer det for eksempel at den enkelte forsker ikke kan være uenig med kollegaene sine?

– Det betyr at uenigheten må diskuteres i laget. De forskningsetiske prinsippene gjelder selvsagt i like stor grad ved instituttene. Men vurderingene og diskusjonene må i stor grad gjøres i prosjektgruppa.

Landstad sier at det ikke er noe problem at enkeltforskere ved samme institutt er uenige, og viser til at det ofte er diskusjon som driver forskningen videre.

FFA er fornøyd med det som sies om forskningsfrihet og arbeidsgivers styringsrett i dagens retningslinjer for grunnbevilgning til forskningsinstituttene.

– Dette er retningslinjer for forskningsinstituttene som også driver med stor grad av oppdragsforskning. Den reflekterer realiteten i instituttsektoren, sier Landstad.

– Ofte konflikter rundt forskningsresultater

– Hvordan i all verden skal vi ha en åpen og kunnskapsbasert debatt om de viktigste politiske spørsmålene hvis ikke forskerne kan delta?

Foto: Trond Isaksen

Spørsmålet stilles av Ingrid Bay-Larsen, medlem av Den nasjonale forskningsetiske komité for naturfag og teknologi (NENT) og en av tre redaktører for boka «Interessekonflikter i forskning».

Hun mener budskapet til Stig S. Gezelius og Klaus Mittenzwei er viktig og aktuelt.

– Det er nok å se på avisene, så ser man at det ofte er konflikter rundt forskningsresultater og beskrivelser av virkeligheten. Forskning er strategisk viktig for aktører. Den er viktig i havbruksdebatten, i

rovdyrpolitikken og i petroleumspolitikken, for å nevne noen eksempler, sier hun.

Bay-Larsens inntrykk er at det særlig i instituttsektoren kan variere mye hvordan forskningsfriheten ivaretas, og hun peker spesielt på ytringsfriheten og deltagelse i offentlig debatt. Hun viser til at det også er et lederansvar å legge til rette for forskernes formidling, og støtte opp om medarbeidere som blir stående i harde ordvekslinger.

Jordforsker mener han fikk munnkurv

Forsker Arne Grønlund ble bedt om å ikke svare på kritikk av egen forskning offentlig, og mistet samtidig avtalen som pensjonistforsker ved forskningsinstituttet.

TEKST ASLE O. RØNNING

FOTO PRIVAT

I april 2019 vedtok Stortinget et forbud mot oppdyrking av myr, som et tiltak for å redusere klimautslipp fra landbruket.

I høringsrunden gikk en samlet landbruksnæring imot forslaget. Vedtaket framsto derimot som en seier for miljøbevegelsen og partiet Venstre, som hadde frontet denne saken i regjeringen.

Tre år tidligere hadde Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) levert en utredning om klimaeffektene av et forbud til Landbruks- og matdepartementet. Den konkluderte med at stans i nydyrking av myr ville være et kostnadseffektivt tiltak, men kunne ramme jordbruket i enkelte kommuner.

Leverte kunnskapsgrunnlag

Arne Grønlund, forsker med lang erfaring fra instituttsektoren, var rapportens hovedforfatter. Han var også medforfatter på et tilleggsnotat til Landbruksdepartementet i 2017.

Samme høst var regjeringens forslag om forbud ute på høring, og debatten gikk høyt. Motstandere av forslaget stilte spørsmål ved NIBIOs beregninger og konklusjoner.

– Det ble gitt et signal fra ledelsen i NIBIO om at de som hadde deltatt i utredningene om nydyrkingsforbudet, helst ikke skulle engasjere seg videre i debatten. Vi kunne ikke akseptere en slik begrensning i ytringsfriheten. Derfor skrev jeg og to andre forskere en kronikk for å oppklare misforståelser og belyse noen sider ved saken som ikke hadde vært drøftet i utredningene, forteller Grønlund.

Grønlund sier at han i etterkant av dette fikk beskjed fra sin leder om at det var sterkt ønskelig fra NIBIOs side at han ikke skulle engasjere seg videre i debatten. Grønlund oppfattet dette som en ordre.

Saken ble omtalt som en «munnkurv»-sak og klaget inn til NIBIOs etiske råd av hans to medforfattere, Klaus Mittenzwei og

Øyvind Hoveid. Forholdet ble også omtalt i en artikkel i avisa Nationen.

– Var for frittalende

Grønlund var på dette tidspunktet gått over på en pensjonistavtale med NIBIO. Det innebar at han utførte forskning for instituttet og fortsatt hadde arbeidsplass hos NIBIO på Ås.

– Oppfattet du anmodningen om å ikke delta i debatt som et overtramp?

– Det var i hvert fall uakseptabelt i forhold til den ytringsfriheten man skal ha. Uten å være arrogant, vil jeg påstå at jeg ikke hadde noe behov for veiledning om dette. Jeg har over 40 års fartstid som forsker og har hele tiden arbeidet i instituttsektoren.

Samtidig med at dette skjedde, fikk han beskjed om at NIBIO vurderte ikke å videreføre hans avtale som pensjonistforsker.

– Muntlig ble det sagt at jeg var for frittalende, sier Grønlund.

Den endelige beskjeden om ikke å forlenge avtalen kom ifølge ham to dager etter oppslaget i Nationen. Grønlund utfører fortsatt forskningsoppdrag for NIBIO, men nå som ekstern konsulent på andre betingelser.

Avviser munnkurv

NIBIOs ledelse har en annen framstilling av saken. Forskningsdirektør Per Stålnacke fastholder at Grønlund ikke ble gitt munnkurv, men at han ble bedt om å utvise klokskap i måten å opptre offentlig på. I dokumentene fra behandlingen i NIBIOs etisk råd går det fram at Grønlunds leder mente at det var personlige meningsytringer som var formidlet fra lederen til Grønlund, og ingen ordre.

Stålnacke avviser også at NIBIO avsluttet Grønlunds pensjonistavtale fordi han var for aktiv i den offentlige debatten.

Arne Grønlund opplevde at ytringsfriheten hans ble begrenset. Foto: Privat.

– Nei, det er overhodet ikke grunnlag for en slik kobling. Pensjonistavtaler i NIBIO er tidsavgrensede. Jeg kan naturlig nok ikke gå inn i detaljer i en samtale jeg ikke var til stede i, skriver Stålnacke i en e-post.

– Kan forskere ved NIBIO delta i offentlig debatt om egne forskningsresultater?

– Forskere skal selvsagt delta i den offentlige debatten. Når de uttaler seg som forskere i NIBIO, forutsetter vi at de uttaler seg på eget fagfelt, slik det fremgår av NIBIOs retningslinjer, understreker Stålnacke. ■

Bibelsk svindel gav smertefull sjølvransaking

Små pergament- og papyrusbitar presenterte som dødehavsrullar lurte heile forskingsverda. Tekstforskarar hadde bydd opp falsknarane til dans, men no ryddar dei opp.

TEKST KRISTIN S. GRØNLI

At vi blei lurt slik vi blei, ser frykteleg idiotisk ut no i 2020, men tilnærminga vår verka heilt fornuftig den gongen. Det var ei anna tid. Vi var fanga i ein fagtradisjon som forklarar veldig mykje av handlingane våre, seier Årstein Justnes.

Han er professor i bibelvitenskap ved Universitetet i Agder (UiA) og fortel om oppdaginga som skulle snu opp ned på dødehavsrullforskinga han var involvert i for nokre år sidan.

Dødehavsrullane inkluderer dei eldste kopiane av bøkene i Den hebraiske bibelen, også kalla Det gamle testamentet. Originaltekstane til desse bøkene finst ikkje lenger, så då Dødehavsrullane blei oppdaga på 1940- og 1950-talet, førte det til ein revolusjon i forskinga. Kanskje kunne

Dødehavsrullane stammar frå mellom 250 år før vår tidsrekning og år 70 etter vår tidsrekning. Denne delen er utstilt ved Qumran-holene, der bokrullane opprinneleg blei funne. Foto: Chameleons Eye / REX / NTB scanpix.

dei gi nye svar om den tidlege bibelen?

Nokre av bokrullane var godt bevarte, men mange var i småbitar. Arbeidet med sortering, transkripsjon, omsetjing og fotografering av manuskripta tok over 50 år og fylte 40 bind. Først i 2001 blei det annonsert at alle Dødehavsrullane var vitskapleg publiserte.

Frå 2002 dukka det likevel opp fleire nye, påståtte fragment av dødehavsrullar på antikvitetsmarknaden. Både museum, samlarar, forskings- og utdanningsinstitusjonar og forskarar omfamna dei. Mange av fragmenta blei selde for svimlande summar. Ein av dei første kjøparane var den norske samlaren Martin Schøyen, som har ei av dei største private manuskriptsamlingane i verda.

Avdekka forfalskingar

I 2012 skulle eit norskleia prosjekt søke midlar til å forske på delar av Qumran-materialet (sjå faktaboks) som blei funne mot slutten av 1940-talet. Då forskarane fekk høyre om dei nye fragmenta som var komne til Noreg, bestemte dei seg for å inkludere desse i søknaden.

– Å forske på desse fragmenta var ikkje kontroversielt i det heile den gongen i bibelvitenskaplege kretsar, seier Justnes, som var med i forskargruppa.

Prosjektet fekk pengar og gjekk framover. Utanlandske forskarar blei tilknytta for å vere med på undersøkinga av dei nye fragmenta. Etter eit par år byrja det å demre for forskarane at noko var gale. I 2014–16 var Justnes med på å avdekke at ni av fragmenta i Schøyen-samlinga var falske. Forskarane mistenkte også at mange fleire av «post 2002-fragmenta» var falske. Det internasjonale forskingsmiljøet, Justnes sjølv inkludert, hadde ukritisk teke dei inn i varmen.

Sjølv måtte han stoppe seks forskingsartiklar han hadde på veg om fragmenta. Avsløringa av forfalskingane blei for alvor kjend i 2017 gjennom fleire andre publikasjonar frå prosjektet. Då hadde forskarar rundt om i verda allereie

Årstein Justnes er professor i bibelvitenskap ved UiA. Foto: Eva Kylland.

publisert mange artiklar om fleire av fragmenta i den tru at dei var ekte.

Utan dokumentert opphav

Professoren trur historia til Dødehavsrullane er ein del av forklaringa på kvifor falske fragment så enkelt fekk innpass. Fleirtalet av dei opphavlege Dødehavsrullane ble funne av beduinar og har strengt tatt ikkje dokumentert opphav. Heilt sidan dei første bokrullane blei funne, har det dessutan vore ei tett kopling mellom antikvitetsmarknaden og forskarane.

– I 2012, då vi starta det aktuelle prosjektet, var ikkje dette problematisert i det heile. Spørsmålet om opphavet til ulike manuskript, også kalla proveniensforskning (sjå faktaboks), har i liten grad interessert dei som forskar på Dødehavsrullane.

Dette hadde gjort miljøet dårleg rusta for å møte forfalskingar, viser Justnes i boka «De falske fragmentene og forskerne

Dette fragmentet inneheld tekst fra Daniels bok i Det gamle testamentet og Den hebraiske bibelen. I 2016 blei fragmentet avslørt som ei forfalsking. Foto: Bruce og Kenneth Zuckerman og Marilyn Lundberg, West Semitic Research. Publisert med løyve frå Azusa Pacific University.

som gjorde dem til dødehavsruller». I dag er han overbevist om at over 90 prosent av over 100 dødehavsrullfragment som har dukka opp etter 2002, er falske.

Forskingsetikk i blindsona

Forskarar som jobbar med gjenstandar med tvilsamt opphav, kan vere med å legitimere og styrke den illegale marknaden for slike kulturgjenstandar. Det kan igjen føre til at fleire funnstader blir plyndra og øydelagde, eller at fleire forfalskingar dukkar opp.

Dess fleire forfalskingar som blir tekne inn i varmen, dess mindre etterretteleg blir kunnskapsproduksjonen. Avsløringane i det norske prosjektet har vore med på å gjere tekstforskarar meir opptekne av desse problemstillingane.

For Justnes blei den berusande kjensla av å vere ein av dei «smarte» forskarane som fann forfalskingar, raskt erstatta av ei meir edrueleg sjølvransaking. Denne har han mellom anna kanalisert inn i eit nytt forskingsprosjekt, nemleg «The Lying Pen of Scribes: Manuscript Forgeries, Digital

Imaging, and Critical Provenance Research», som Justnes er leiar for.

Eit av måla med prosjektet er å etablere betre forskingspraksis for tekstforskarar. Det er ikkje dermed sagt at retningslinjene har mangla. Dei forkingsetiske retningslinjene for samfunnsvitskap, humaniora, juss og teologi er klare (sjå faktaboks om proveniens).

Kva er det med denne fagtradisjonen som har gjort at forskarane på mange vis har hatt den etablerte forkingsetikken i blindsona?

– Tekstforskarane har først og fremst vore interesserte i innhaldet i manuskripta – ikkje så mykje i kulturgjenstandane i seg sjølve. Slik sett har arkeologane lenge hatt ein annan praksis enn oss, forklarar Justnes.

– Heilt banebrytande

Josephine Munch Rasmussen er arkeolog ved UiA. Ho fortel meir om skiljet mellom fagtradisjonane ho kjem frå, og den Justnes høyrer til i.

– Arkeologien har ein fordel fordi han er så orientert mot samanhengen rundt

I kolonitida reiste ein rundt og raska med seg ting. No går dette føre seg meir indirekte gjennom organisert plyndring.

Josephine Munch Rasmussen

funnet, og den arkeologiske tolkinga er avhengig av om ein har tilgang til informasjonen om dette. Ein plyndra funnstad er på ein måte øydelagd. Dette får arkeologane inn gjennom den grunnleggande metodeopplæringa. Det er ikkje dermed sagt at vi sit på fasiten for tekstforskinga, seier ho.

Munch Rasmussen meiner også at det går et skilje mellom fagtradisjonane som er orienterte mot forskning på korleis kulturarv blir forvalta og teken i bruk i vår

– Avsløringa av dei falske dødehavsrullfragmenta var viktig for å øydelegge marknaden for desse, men det er kanskje like interessant å sjå kva som blir konsekvensen for akademisk praksis, seier Josephine Munch Rasmussen, arkeolog ved UiA. Foto: Eva Kylland.

tid, og faga som har som mål å granske forhistoria.

– Erkjenninga av den nyare historia til gjenstandane – biografien om du vil, er veldig varierende og legg føringar på kva slags tolkingar vi gjer, seier ho.

Spørsmåla som Justnes og kollegaene stiller om metode, korleis dei skaffar materiale og legitimiteten til materialet dei held på med, ser arkeologen som ei opning mot hennar eiga felt.

– Eg har opplevd dette som heilt banebrytande. Ingen andre tekstforskarar hadde tort å gjere dette før, fortel Munch Rasmussen.

Ho har vore ein viktig samtalepartner for Justnes. I forordet til boka om dei falske fragmenta får ho takk for å ha gitt forfatternen den smertefulle nøkkelen til å forstå historia. Nøkkelen for Justnes var nemleg forståinga av forskarane si rolle. Munch Rasmussen sit også i det etiske rådet for prosjektet Justnes no er leiar for.

Avkolonisering

Arkeologen skildrar ei pågåande bryting i

manuskriptforskingssmiljøa i form av ei kritisk nyorientering, som ikkje berre kan knytast til avsløringa av dei falske dødehavsrullfragmenta. Vi kan ikkje forstå den etiske blindsona til tekstforskarane utan å sjå til diskusjonen om avkolonisering av academia, meiner Munch Rasmussen.

– Ein del forkingstradisjonar er framleis bundne opp i ulike former for kolonial appropriasjon. Dette er eit historisk fenomen som har halde fram, berre i ny form. I kolonitida reiste ein rundt og raska med seg ting. No går dette føre seg meir indirekte gjennom organisert plyndring, seier arkeologen.

Plyndringane fórar ein internasjonal marknad der mottakarane er både samlarar, museum, utdanningsinstitusjonar, forskarar og andre. Munch Rasmussen meiner det vanlege argumentet om at «forskinga mi er så viktig at den trumfar alt», er problematisk.

– For det stoppar ikkje der. Kva skal ein for eksempel gjere med materialet etterkvart? Skal det først attende? Til kven? Og kva kan du eigentleg få fram av

Dødehavsrullane

Rullane blei funne i 11 holer nær Qumran på Vestbreidda, nordvest for Dødehavet, på 1940- og 1950-talet. Bokrullane stamma frå mellom år 250 før vår tidsrekning og år 70 etter vår tidsrekning.

Nokre hadde vore lagra ståande i leir-krukker og var godt bevarte. Jesaja-rullen var for eksempel 7,4 meter lang. Dei fleste av rullane hadde likevel hamna på hoglegva, og det var berre småbitar igjen av dei, under lag av jord og møkk frå rotter og flaggermus.

Beduinar fann størstedelen av Dødehavsrullane, og ein stor del av dei hamna på antikvitetsmarknaden med uklare eigarhistorikk og uklare funnomstende.

Proveniens i forkingsetikken

Forskarar bør unngå forskning på kulturgjenstandar med omstridd opphav, ifølge forkingsetiske retningslinjer for samfunnsvitskap, humaniora, juss og teologi. Dersom ein likevel forskar på slikt materiale, skal det vere openheit kring opphavs- og eigarhistorikken.

Forskarar og forskingsinstitusjonar må heller ikkje på andre måtar medverke til plyndring, tjuveri eller tvilsam omsetjing av kulturminner. Ein må vere særleg merksam på opphavs- og eigarhistoria, utvise aktsamd og ikkje tileigne seg (eller andre) kulturgjenstandar som ikkje er komne fram på ein open, reieleg og etterprøvbar måte.

Kritikken eg rettar mot fagfeltet som heilskap, rettar eg altså også mot meg sjølv. Eg synest ikkje det er noko å skamme seg over.

Liv Ingeborg Lied

– Tekstforskinga er eit konservativt felt som har vore seint ute med å ta inn over seg desse forskingsetiske utfordringane, seier Liv Ingeborg Lied, professor ved MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn. Foto: Elin Fugelsnes.

kunnskap frå materiale med tvilsamt opphav?

Dersom høva kring funnet ikkje er kjende, vil det alltid vere ei mogelegheit for forfalsking, påpeikar arkeologen. Forsking basert på materiale utan dokumentert proveniens har dermed eit problem med truverdet.

Munch Rasmussen har samtidig stor forståing for at det kan vere vanskeleg for ein forskar å godta at datamaterialet ikkje har gyldigheit fordi ein ikkje kan seie kvar det kjem ifrå.

– Eg kan sympatisere med smerta, seier ho.

Skammar seg ikkje

Liv Ingeborg Lied er professor ved MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn. Ho er religionsvitar og forskar på jødiske tekstar frå antikken som berre er overlevert i manuskripta til kristne minoritetar i Midtausten. Lied leier ein av arbeidspakkane i «The Lying Pen of Scribes»-prosjektet.

I likskap med Justnes peikar ho på at tekstforskarar heile tida har vore interesserte i tekstane som *immaterielle*, altså ikkje som arkeologiske gjenstandar eller kulturgjenstandar.

Dette har sett viktige forskningsetiske perspektiv i skuggen – fram til no.

– Vi har ikkje sett oss nøydde til å ta inn over oss problemstillingane som til dømes arkeologar har diskutert lenge. Situasjonen har dessutan ført til at vi overser at manuskripta som gir oss tilgang til teksten, tilhøyrrer ein tredjepart, seier Lied.

I 2008 skreiv ho sjølv ei bok om tidlege jødiske tekstar der ho ikkje diskuterte dei fysiske manuskripta i det heile.

– Kritikken eg rettar mot fagfeltet som heilskap, rettar eg altså også mot meg sjølv. Eg synest ikkje det er noko å skamme seg over. Det er ikkje slik at forskarar som har arbeidd med materiell kultur, er moralsk overlegne. Det handlar om at dei har blitt tvinga til å sjå på desse problema i forskning og undervisning. Det har ikkje skjedd i tekstforskinga før no, seier ho.

Forvist til innleiinga

Lied fortel at tekstforskarane som brukar middelaldermanuskript for å studere jødiske tekstar frå antikken, har vore klare over det metodiske problemet sidan byrjinga av 1900-talet, og i aukande grad sidan 1950-talet. Det har likevel ikkje fått konsekvensar for korleis forskinga har

blitt utført.

– Ingen har endra praksis. Tekstforskarar nøyser seg gjerne med å nemne slikt i innleiingar og introduksjonskapittel. Vi må frigjere desse metodiske og etiske spørsmåla frå hjørnet dei har blitt arresterte i, og integrere dei i analysane våre. Det opnar for nye, interessante studiar, seier Lied.

Ho trur løysinga er å finne ein balanse mellom vektlegging av materiell og immateriell kulturarv, og peikar på at

Tekstforsking

Tekstforskarar prøver ofte å seie noko om tidlege tekstar ein veit har eksistert, men som ikkje er bevarte. Dei fysiske manuskripta forskarane jobbar med, kan vere 500–1500 år yngre enn den meir opphavlege, men immaterielle teksten dei ønsker å nærme seg.

Tekstforskarar finst på ei rekke ulike fagfelt, som religionsfag, teologi, historie, kunsthistorie, litteraturvitskap og klassiske fag.

utviklinga allereie er i gang. Ei materiell vending har slått inn i fagfelte det siste tiåret, mellom anna fordi samlingar i aukande grad blir digitaliserte. Dermed får forskarane større mogelegheiter til å lese manuskripta slik dei faktisk ser ut.

– Dersom du reiser rundt i verda og spør den eldre generasjonen bibelforskarar, så vil du få vite at mange av dei aldri har sett eit manuskript – berre den publiserte teksten. Det er forståeleg, for dei står i lange fagtradisjonar der dette har vore vanleg, fortel Lied.

Legenda om ei geit

No ønsker Justnes og kollegaene også å ha eit kritisk perspektiv på opphavet til dei såkalla autentiske Dødehavsrullane. Ei geit som skal ha vist vegen til den første hola i 1946–47, har for eksempel fått altfor mykje å seie, og legenda om ho har bidratt til tåkelegging.

Lied trur det kan vere lurt å vente med dei store konklusjonane til forskarane har fått betre oversikt over konsekvensane skiftet fører med seg.

– Med jamne mellomrom endrar forskinga seg. Så går det seg litt til, og ein finn ut korleis ein kan takle endringane. Ein vil nok finne akseptable måtar å jobbe med mykje materiale på, men noko vil alltid vere problematisk. Å legge vekt på proveniens er heilt essensielt, seier ho.

Proveniensen er likevel ikkje den einaste utfordringa for tekstforskarane her, ifølge Lied. Dersom dei for eksempel ikkje kan studere jødiske tekstar frå antikken lenger, risikerer dei å sette den jødiske litterære arven til side. Stridspunktet er difor om ein skal godta å jobbe med materiale utan

proveniensen eller ikkje, og det er gode folk på begge sider av debatten, meiner Lied.

Munch Rasmussen er spent på korleis dette vil utvikle seg, og kva slags konsekvensar debatten vil få for akademisk praksis.

– Eg håper på det beste, men fryktar at ein finn måtar å rydde dette unna på, ved å lære seg nokre frasar og obligatoriske knebøyingar. Dermed kan ein berre kan gå tilbake og gjere akkurat det same som ein alltid har gjort. ■

Dødehavsrullane blei funne i 11 holer nær Qumran på Vestbreidda, nordvest for Dødehavet, på 1940- og 1950-talet. Foto: AKG Images / NTB scanpix.

Står på for Æ, Ø og Å

De som tar vare på våre syke og gamle, har best nytte av forskningen når den er på norsk, hevder forskere på feltet. Men for karriere, penger og ære er det engelsk som teller.

TEKST ELIN FUGELSNES

Forskere som publiserer på norsk, får mindre uttelling i det såkalte tellekantsystemet (se faktaboks).

For norske tidsskrifter er det nemlig svært vanskelig å bli rangert på det høyeste nivået, nivå 2. Det betyr færre publiseringspoeng for norskskrivende forskere.

Ansatte som har aspirasjoner om å bli professor, må også hente fram det engelske vokabularet. På for eksempel Fakultet for medisin og helsevitenskap ved NTNU kreves det minst 15 publikasjoner i et *internasjonalt*, fagfelleverdurdert tidsskrift etter avlagt doktorgrad.

– Det er engelsk som teller i høyskole- og universitetssystemet, fastslår Oddvar Førland, redaktør i Tidsskrift for omsorgsforskning og professor ved Senter for omsorgsforskning.

I 2017 stod norske forskere for 25 000 vitenskapelige publikasjoner. Av disse var nesten 90 prosent skrevet på engelsk, mens bare 10 prosent var på norsk. Nedgangen på norske publikasjoner var

Tellekantsystemet

Det samme som *publiseringsindikatoren*, som er et system med kvantitative (bibliometriske) mål på forskning. Systemet gjør det mulig å tildele midler til forskning på grunnlag av vitenskapelig produksjon. For å gi uttelling må forskning publiseres i godkjente vitenskapelige kanaler, det vil si gjennom autoriserte forlag eller tidsskrifter. Disse kanalene deles inn i nivå 1 og nivå 2. Publikasjoner på nivå 2 gir flere publiseringspoeng og størst økonomisk uttelling.

på 15 prosent sammenlignet med i 2011, ifølge Språkrådet.

Førland mener flere og flere fagfelt som tidligere la vekt på norsk formidling, nå krever at publiseringen skal være på engelsk. Mantraet er at forskning per definisjon er internasjonal og dermed også bør tilrettelegges for et internasjonalt publikum.

– Det er jeg prinsipielt enig i, men det fritar oss ikke fra også å formidle forskningen på norsk, slik at den blir tilgjengelig for norske lesere og får betydning her, sier Førland.

Lukkede sirkler

Tidsskrift for omsorgsforskning formidler forskning om omsorgsarbeid, både det formelle og uformelle, og helse- og omsorgstjenestene i kommunene. De fleste artiklene er på norsk, svensk og dansk, og leserne er alt fra ergoterapeuter, sosionomer og sykepleiere til ledere og politikere.

Førland er bekymret for at en stor del av forskningen forblir i det han kaller «lukkede sirkler», der kun andre forskere leser resultatene.

– Jeg er opptatt av at resultater fra forskningen skal føres tilbake til ulike praksisfelt slik at de kan bruke kunnskapen til å utvikle velferdstjenestene videre. Jeg har ikke noe imot at forskere skriver på engelsk, men mitt inntrykk er at få artikler på engelsk når tilbake til praksisfeltene, i hvert fall i kommunene, sier Førland.

– Foretrekker morsmålet

Redaktøren får støtte av Randi Stokke, som er førsteamanuensis ved Senter for omsorgsforskning. For henne og kollegene er det naturlig å publisere artikler i

Oddvar Førland er redaktør i Tidsskrift for omsorgsforskning. Det utgis av Senter for omsorgsforskning i samarbeid med Universitetsforlaget. Foto: Svein Ove Eikenes / HVL.

Mitt inntrykk er at få artikler på engelsk når tilbake til praksisfeltene, i hvert fall i kommunene.

Oddvar Førland

Tidsskrift for omsorgsforskning.

– Visjonen for arbeidet vårt på NTNU, Fakultet for medisin og helsevitenskap, er «Helse for en bedre verden». For å oppnå det må vi nå ut med vår forskning internasjonalt, men også nasjonalt og regionalt, sier hun.

– Når vi har praksisnær forskning, må også praksisfeltet få god tilgang til den. Vi når ut til kommunene på en helt annen måte når vi publiserer på norsk i norske tidsskrifter, mener hun.

Rundt 200 vitenskapelige tidsskrifter publiserer regelmessig artikler på norsk. En av de største aktørene på dette området er Universitetsforlaget, som utgir 56 vitenskapelige tidsskrifter som enten er nordiske eller norske. Disse aksepterer som regel også artikler på engelsk.

Redaksjonsleder i Universitetsforlaget Nils Ivar Lahlum forteller at de ikke stiller noen krav til hvilket språk tidsskriftene skal ha. Men forlaget er opptatt av å

– En artikkel kan ha høy kvalitet og samtidig være publisert på norsk, mener førsteamanuensis Randi Stokke. Foto: Arne Kongsnes / Dagens Perspektiv.

forsvare norsk som fagspråk og norske publikasjoner:

– For det første er det avgjørende at man skriver på et språk som folk faktisk orker å lese. Selv om engelskkunnskapene er gode i Norge, foretrekker de fleste å lese på sitt eget morsmål. Det gjelder også viktige mottakere, som politikere, byråkrater, mediene og praksisfeltet, sier Lahlum.

For det andre behersker også forskere flest og de som skal redigere tekstene, norsk bedre enn engelsk, mener han.

– Da vil det ferdige resultatet ofte bli bedre og mer tilgjengelig, og forskningsartikkelen i større grad kunne leses av andre enn dem på nabokontoret, tror Lahlum.

Ikke like godt på norsk?

Randi Stokke stiller seg undrende til at det bare er publiseringer i internasjonale tidsskrift som er vektlagt i retningslinjene for vurdering av professorkompetanse ved Fakultet for medisin og helsefag.

– Er det sånn at de nasjonale vitenskapelige tidsskriftene ikke er like gode som de internasjonale? Jeg mener en artikkel kan ha høy kvalitet og originalitet og samtidig være publisert på norsk, sier hun.

Førland mener det er kultur for å tenke at forskningen er bedre når den er på engelsk.

– Problemet er hvis engelsk blir et eksklusivt kriterium, altså at det norske ikke teller fordi det er norsk, og ikke på grunn av kvalitet. Dette står i motsetning til DORA-erklæringen som Norges forskningsråd og flere og flere akademiske institusjoner nå har signert. Her vektlegges de reelle vurderingene av publikasjonenes kvalitet, relevans og betydning framfor kanaltype, språk og bibliometriske mål. Dette bør universitetene og høyskolene følge opp i praksis.

– Kjenner du til eksempler på at forskere har publisert artikler på engelsk som du mener burde vært på norsk?

– Ja, både fra meg selv og mine kolleger. I de fleste forskningsprosjektene har vi internasjonale samarbeid, men data er hentet fra Norge: Vi har gjort intervjuene her og hentet registerdata fra norske helsetjenester. Men resultatene blir kun publisert på engelsk, og ikke godt nok formidlet tilbake til sektorene og myndighetene, sier Førland.

Ti linjer på norsk

– Det bør ikke bli sånn at vi kvier oss til å publisere på vårt eget språk fordi det ikke er meritterende for oss forskere, advarer Stokke.

Så hva kan gjøres for at de som kan bruke forskningen til noe praktisk, faktisk får innsikt i den og kan forstå den?

Nils Ivar Lahlum, redaksjonsleder i Universitetsforlaget, mener det er avgjørende å skrive på et språk som folk orker å lese. Foto: Elin Fugelsnes.

Førland mener det må en kulturendring til. Både institusjoner og forskere må tenke på norsk som en mulighet, og i enkelte sammenhenger også en forpliktelse. Samtidig bør institusjonene ha et opplegg for popularisering av forskning som er publisert på engelsk.

– For eksempel kan forskerne utfordres til å skrive ti linjer på norsk der de formidler hovedresultatet fra sin engelskspråklige publikasjon, foreslår Førland.

Lahlum i Universitetsforlaget understreker at det allerede er iverksatt noen viktige tiltak gjennom Humaniorameldingen. Der innførte regjeringen støtte til utprøving av en nasjonal konsortiemodell for innkjøp av åpne norske tidsskrifter innen humaniora og samfunnsvitenskap.

– Det bør også komme tydelig signaler fra politisk hold om at det er viktig å opprettholde publisering på norsk på andre fagområder, sier Lahlum.

Han mener overgangen til Åpen tilgang (Open Access) som vi er inne i nå, er en anledning man må benytte seg av.

– Enn så lenge ligger nivåsystemet fast. Men i en overgang til Open Access skjer det en del nytenking når det gjelder retningslinjer for publisering og merittering. Man må passe på å tenke språkbiten inn der også og sørge for at språk har en viktig rolle.

Prodekan: Ikke nok med norsk

Pål Romundstad, prodekan for forskning ved Fakultet for medisin og helsevitenskap ved NTNU, ser at det er flere dilemma i debatten om norsk versus engelsk.

TEKST **ELIN FUGELSNES**
FOTO **THOR NIELSEN / NTNU**

– Det er ikke sånn at noe blir helt riktig for alle, medgir han.
Forskning bør i de aller fleste tilfeller bevege seg utover Norges grenser, ifølge Romundstad. Samtidig er han tydelig på at mye av forskningen har stor nytteverdi for ulike aktører i Norge.
– Slik forskning er det viktig å få ut her hjemme, for eksempel gjennom kanaler som Tidsskrift for omsorgsforskning.
– *Men dette får man altså ikke uttelling for i en vurdering av professorkompetanse?*
– Det er primært evnen til å kommunisere med andre forskere som skal vektlegges, og derfor er kravene rettet mot internasjonal publisering.
Han trekker også fram at vitenskapelige

tidsskrifter er bygd opp for kommunikasjon forskere imellom.
– Skal man nå profesjonene, er det kanskje bedre å formidle forskningen gjennom mediene, for eksempel ulike profesjonsblad, på en måte som er mer forståelig og tilrettelagt, sier Romundstad.
Samtidig understreker han at publisering i norske tidsskrifter *kan* tas med i den helhetlige vurderingen av professor-kompetanse. Han sier også at NTNU prøver å bevege seg i retning mer kvalitative vurderinger, i tråd med DORA-erklæringen. Derfor kan det bli aktuelt å gjøre endringer i de formelle kravene til vitenskapelige publikasjoner etter hvert.

– Må verdsette flerspråklighet

Norge er et av de landene som belønner publisering på eget språk. Samtidig er vi blant landene med høyest andel engelsk-språklig publisering. – Vi må aktivt verne om flerspråkligheten i forskningen, sier Vidar Røeggen i UHR.

TEKST OG FOTO **ELIN FUGELSNES**

Universitets- og høyskolerådet (UHR) er en av initiativtagerne bak Helsinki-initiativet om flerspråklighet i forskning, som ble lansert i 2019. Én av kampsakene er at et språklig mangfold fullt ut bør anerkjennes i faglige vurderinger og i evaluerings- og finansieringssystemer.

– Forskningen kommuniseres primært på internasjonale språk. Vi ser tydelig verdien av dette nå, med koronaviruset og internasjonalt samarbeid om vaksiner. Samtidig er det avgjørende at forskere er i stand til å formidle kunnskap om smitte på eget språk til egen befolkning, fastslår Røeggen, som er seniorrådgiver i UHR.
Helsinki-initiativet har tre anbefalinger til beslutningstakere, ledere, forsknings-

institusjoner, institusjoner som finansierer forskning, og forskere:

1. Sørg for å spre forskningsresultater på en slik måte at samfunnet kan dra full nytte av dem.
2. Vern om nasjonale infrastrukturer for publisering av relevant forskning.
3. Sørg for å fremme språklig mangfold i forskningsvurderinger, evalueringer og finansieringssystemer.

Røeggen mener Norge er bedre stilt enn mange andre europeiske land.

– Vi har en solid nasjonal tidsskrift-portefølje, velfungerende støtteordninger og robuste nasjonale akademiske forlag. Norge har også et finansieringssystem som

støtter opp om et språklig mangfold og ulike publiseringstradisjoner, forteller han.

Norske forskere samarbeider mer internasjonalt enn tidligere, og dette kommer til uttrykk i en betydelig vekst i antall internasjonale publikasjoner.

– Dette er en villet politikk. Samtidig ser vi at omfanget av publisering på norsk er ganske stabilt, sier Røeggen. ■

Jan-Ole Hesselberg
Programsjef i Stiftelsen Dam

Uenige eksperter

Eksperter som vurderer søknader om forskningsfinansiering, er så uenige at tilfeldig trekking kunne vært like nyttig. Det må vi gjøre noe med.

I Stiftelsen Dam deler vi årlig ut rundt 300 millioner kroner til helseprosjekter og -forskning. Innleide eksperter vurderer søknadene for oss før vi tar en avgjørelse. For ikke lenge siden skjedde det en liten feil i datasystemet vårt som gjorde noe med fordelingen av søknadene til en av våre eksperter. Han visste det ikke selv, men én av de rundt 70 søknadene han fikk til vurdering, dukket opp to ganger.

Første gang landet han på at det var en god søknad. Karakter 4 på en skal fra 1 til 7. To uker senere ga han seg i kast med nøyaktig samme søknad på nytt og merket det ikke. Hva skjedde? Han ga den bunnkarakteren 1.

Som finansør havnet vi i en vanskelig situasjon. Hvilken av vurderingene skulle vi stole på?

Tilfeldig enighet

Hendelsen er uvanlig. Derfor vet vi lite om hvor enige ekspertene er med seg selv, men vi vet mye om graden av enighet mellom *ulike* eksperter.

Hver søknad som sendes til oss, vurderes av to til fem eksperter, uavhengig av hverandre. Selv om kriteriene de skal forholde seg til, er de samme for alle, må vi forvente at vurderingene vil sprike. Ekspertene er tross alt mennesker med ulike preferanser, og ikke alle leser søknadene på nøyaktig samme måte.

Men det finnes grader av uenighet. Vi har kartlagt enigheten mellom par av eksperter som vurderer samme søknad i et av våre programmer.

I seks av ti tilfeller var ekspertene «enige» om karakteren. I denne sammenhengen var det definert som en forskjell på maksimalt én karakter. Det virker jo bra, tenker du kanskje. Men hadde ekspertene trukket karakterene tilfeldig, ville fordelingen sett nesten helt lik ut.

«Kappa» er et mål som tar høyde for tilfeldig enighet. 1,0 representerer perfekt enighet, mens verdier under 0,4 omtales som så lave at vurderingene i liten grad kan brukes. I dette tilfellet var verdien 0,2.

Flere internasjonale studier viser at vi ikke er alene om lav enighet mellom eksperter.

Lærer opp ekspertene

Denne måten å fordele forskningsmidler på har

bred oppslutning, og de alternative måtene å gjøre det på har kanskje enda større svakheter. Men så høy grad av uenighet burde likevel bekymre alle som fordeler penger gjennom slike prosesser.

Vurderingene er ment å fortelle oss hvilke prosjekter det er best å investere penger i, men dersom de ikke er konsistente, kan de ikke brukes til det. Oversatt til ditt dagligliv: Hadde du beholdt et termometer som i tre målinger på rad viste at du holdt en temperatur på henholds-

Hadde du beholdt et termometer som i tre målinger på rad viste at du holdt en temperatur på henholdsvis 36, 41 og 38 grader? Neppe.

vis 36, 41 og 38 grader? Neppe.

Vi har tatt noen konsekvenser av dette. For det første har vi økt antallet eksperter som leser søknadene våre. Det jevner ut en del av de tilfeldige variasjonene. Vi tester også ut opplæringstiltak der målet er at ekspertene får en økt felles forståelse av vurderingskriteriene og karakterskalaen.

Det viktigste er kanskje at vi systematisk kartlegger uenigheten og er åpne om den. Vi mener det bør være en sentral del av nøkkeltallene fra enhver finansør, men mistenker at de færreste noensinne har undersøkt det.

Milliarder på milliarder av forskningskroner deles ut gjennom slike søknadsprosesser. Resultatet av disse prosessene bestemmer ikke bare hva det skal forskes på, men også karrierene til forskerne. Da er det avgjørende at vi er åpne om svakhetene i fordelingsprosessene og jobber hardt med å forbedre dem. ■

Røykla fakta i 34 år

Da tobakksindustrien forsto at det ikke lenger nyttet å benekte at røyking var helseskadelig, ble spredning av tvil deres viktigste våpen mot forskningen. I dag bruker andre bransjer samme taktikk.

TEKST LARS KLUGE

I 1964 slo amerikanske helsemyndigheter fast at røyking var blant årsakene til lungekreft og strupekreft hos menn. Sannsynligvis var røyking også blant årsakene til lungekreft hos kvinner og den viktigste årsaken til kronisk bronkitt. Rapporten var basert på 7000 forskningsartikler og viste at det var oppnådd konsensus i det vitenskapelige miljøet: Røyking førte til alvorlige helseskader og store helseutgifter.

Rapporten vakte enorm oppsikt, også i Norge, og står som et tidsskille i tobakkens historie. I en artikkel helsedirektør Karl Evang skrev i Tidsskrift for den Norske Legeforening i 1964, slo norske myndigheter for første gang fast at det var et sikkert årsaksforhold mellom sigarett-røyking og lungekreft.

Tobakksindustrien i USA benektet ikke direkte resultatene, men avviste at dette var siste ord i diskusjonen om mulige helsefarer. Dermed var strategien lagt for hvordan all forskning som dokumenterte skadevirkningene ved røyking, skulle møtes: Skap tvil uten å benekte.

70 lobbyister på Capitol Hill

Ikke mindre enn tre forskningsinstitutter ble grunnlagt av tobakksindustrien for å sette denne strategien ut i livet: The Tobacco Institute, Center for Indoor Air Research og Council for Tobacco Research (tidligere Tobacco Industry Research Committee). Instituttene støttet forskning som kunne tyde på at røyking ikke var så farlig, lot være å publisere resultater som viste noe

annet, og skjulte ved enkelte tilfeller at det var de som finansierte forskningen.

Viktigst av alt var det at de utnyttet den usikkerheten som alltid knytter seg til empirisk forskning. De brukte noen av vitenskapens fremste kjennetegn: fraværet av bastante konklusjoner og fagfellenes kritiske bemerkninger som et våpen mot vitenskapen selv.

I 1979 la amerikanske helsemyndigheter

frem en ny rapport om røyking og helse. Allerede *dagen før* den ble presentert, var tobakksindustrien ute med sine innsigelser mot rapporten. På det tidspunktet hadde The Tobacco Institute 70 lobbyister på Capitol Hill.

Avslørende arkiv

Det fullstendige nederlaget for tobakksindustrien kom ikke før i november 1998.

I mange år markedsførte Philip Morris sigarettmerket Marlboro med «Marlboro Man» – en barsk, røykende cowboy. Denne reklameplakaten er fra 1969, fem år etter at amerikanske helsemyndigheter slo fast helseskadene ved røyking. Foto: Granger / REX / NTB scanpix.

Da hadde det i 34 år vært vitenskapelig konsensus om at røyking fører til alvorlige helseskader.

The Tobacco Master Settlement Agreement (se faktaramme) påla tobakksindustrien å offentliggjøre alt arkivmaterialet. Arkivet er en oppskrift på hvordan man forsinker endringer selv om forskningen klart viser at endringer er helt nødvendig. Vi kan lese svart på hvitt i tidligere hemmelige dokumenter at strategien var å skape tvil om helseskadene uten å benekte dem.

Vi kan også lese om da Center for Indoor Air Research ble opprettet fordi passiv røyking var kommet på agendaen. Oppgaven var å finne frem til alle mulige andre stoffer i inneluften som muligens kunne gjøre folk syke. Hver gang nye rapporter om farene ved passiv røyking ble presentert, kom Center for Indoor Air

Research opp med mulige alternative forklaringer på helseskadene.

Tjente rått på tvilen

Tobakksindustrien tapte til slutt. Ingen vil lenger betvile at røyking er farlig. Men tvilen de sådde, forsinket helsetiltakene med flere tiår. Og i mellomtiden tjente tobakksindustrien milliarder.

EU-organet Det europeiske miljøbyrået har gitt ut rapporten *Late lessons from early warnings*. Der hevder professor Lisa Bero at en rekke andre bransjer har latt seg inspirere av tobakksindustrien. Bero er ekspert på hvordan helseforskning kan omsettes i politisk handling. Hun skriver at strategien til mange selskaper som selger helseskadelige eller miljødeleggende produkter, er å skape tvil rundt all forskning som dokumenterer skadene, uten å benekte dem.

Hun mener beslutningstagere må være veldig nøye med å sjekke kildene for forskning som trekker helse- og miljøskader i tvil, og bli flinkere til å undersøke om det er interessegrupper som står bak.

Flere lignende saker

I boken «Merchants of Doubt» viser Naomi Oreskes og Erik M. Conway hvordan tvil har blitt brukt som strategi i flere lignende saker, for å kunne fortsette med svovelutslipp lenge etter at skadene ved sur nedbør var dokumentert, kjempe mot restriksjoner for drivgasser i spraybøker selv om skadene på ozonlaget var dokumentert, og benekte klimaendringene i årevis etter at det var vitenskapelig

The Tobacco Master Settlement Agreement

- Avtalen ble inngått i 1998 mellom de fire største tobakkselskapene i USA og 46 amerikanske stater. De øvrige statene hadde tidligere inngått lignende avtaler.
- Tobakksindustrien måtte legge ned alle sine tre forskningssentre og offentliggjøre alt arkivmaterialet.
- Arkivene er nå søkbare på internett. De inneholder 6 millioner dokumenter på til sammen 35 millioner sider.
- Tobakksindustrien måtte betale minimum 206 milliarder dollar over de første 25 årene etter forliket som kompensasjon for tobakksrelaterte helseutgifter.
- Avtalen innebærer også restriksjoner for tobakksreklame.

konsensus om at disse er reelle og menneskeskapte.

Oreskes og Conway mener pressens streben etter balanse forsinker nødvendige endringer. Det er vel og bra å la begge parter komme til orde. Men når det er oppnådd vitenskapelig konsensus, blir det feil alltid å slippe til den bittelille minoriteten som forsøker å så tvil, påpeker de.

Forfatterne skriver at selv om vitenskapen ikke alltid gir sikre svar, produserer den bevis som etter hvert kan avgjøre en debatt. Da er det ikke lenger ulike sider, men vitenskapelig kunnskap. ■

Kilder: Det europeiske miljøbyrået, Naomi Oreskes og Erik M. Conway: *Merchants of Doubt*, Folkehelseinstituttet, New York Times, WHO, The University of California, Wikipedia.

Vatikanet vil ha «algor-etikk»

På initiativ fra pave Frans har Det pavelige akademi utarbeidet *Rome Call for AI Ethics*. Akademiet har samarbeidet med blant andre Microsoft og IBM. Erkebiskop Vincenzo Paglia forteller at Microsofts president selv tok kontakt med ham for å få kirkens perspektiver på selskapets aktiviteter fremover. Deres felles hovedbudskap er at kunstig intelligens må utformes og brukes for å tjene og beskytte mennesker og miljø, uten diskriminering. De ønsker et internasjonalt samarbeid for å fremme «algoritmisk etikk» eller «algor-etikk», det vil si å bygge etikk inn i algoritmer.

Kilde: Katolsk.no

Foto: Mazur / catholicnews.org.uk / Flickr

Foto: Kristoffer Trolle / Flickr

Publisering mindre viktig i Kina

Kinesiske myndigheter har foreslått et nytt system for vitenskapelig merittering. Statsansatte forskere skal ikke lenger vurderes etter antall publikasjoner i tidsskrift som inngår i Science Citation Index (SCI). Denne siteringsindeksen har vært styrende for stillinger, lønn og forfremmelser i Kina de siste to tiårene. Med det nye systemet, som skal tre i kraft etter sommeren, ønsker myndighetene å belønne innovasjon, bidrag til samfunnet eller økonomien, eller forskning utenfor den gjengse vestlige vitenskapen.

Kilde: South China Morning Post.

Twitter

"The #Coronavirus case, it is beautiful. Data is flowing, researchers are working together to solve the problems, find a cure, share knowledge, and save lives, unconstrained by paywalls, patents, and competition." [@CGTNOfficial](https://newseu.cgtn.com/news/2020-02-1...) #COVID #COVID19 #OpenScience

Could a battle between internet pirates and publishers benefit the fight against... The scientific research community has been divided by a conflict between publishers and internet pirates, in a battle over access to knowledge, copyright... newseu.cgtn.com

Ønsker seg rettferdige selvkjørende biler

En stor studie publisert i 2018 viste at folk har klare meninger om hvordan en selvkjørende bil skal prioritere i en ulykkesituasjon. Resultatene skapte debatt: kvinner, unge og rike ble prioritert fremfor menn, gamle og fattige. Nå har forskere gjentatt eksperimentet bak studien, men denne gangen var også likebehandling av

ulike grupper et alternativ. Det ga andre resultater. Når folk måtte prioritere mellom for eksempel menn og kvinner, valgte 87,7 prosent kvinner. Når de hadde muligheten til å likebehandle menn og kvinner, valgte 97,9 prosent dette.

Kilde: Sott.net/Nature

Foto: Bruno Bucci / Flickr

Slår alarm om WHO-studie

720 000 afrikanske barn skal vaksineres i en studie av verdens første godkjente malariavaksine. Studien er allerede i gang. Nå slår den kanadiske bioetikeren Charles Weijer alarm. Han mener forskerne ikke har innhentet tilstrekkelig informert samtykke fra deltakerne. Verdens helseorganisasjon, WHO, hevder på sin side at studien er en «pilot-innføring», ikke en forskningsaktivitet. De som velges ut til vaksinasjon, får den som del av landenes rutinemessige vaksinasjonsplan, og samtykke er underforstått, uttaler WHO.

Foto: Shutterstock

– Forskningsetikken er særlig viktig nå

Helene Ingierd, nytilsatt direktør i De nasjonale forskningsetiske komiteene, understreker at forskningsetikken er med på å trygge at vi kan ha tillit til forskning. – Derfor er den kanskje særlig viktig i en tid som nå, med reell usikkerhet og stort behov for kunnskap vi kan stole på, sier hun til etikk.no.

Forvalterne av forskningsetikken kan imidlertid legge til rette for mer effektiv saksbehandling, uten at det bør gå på bekostning av kvaliteten på de vurderingene som gjøres, forklarer Ingierd.

Alle forskningsprosjekter som omfattes av helseforskningsloven, skal godkjennes av Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK). REK har nå innført raskere søknadsløp for korona-relaterte prosjekter. NEM, som er klage-

organ for REK, forbereder seg også på økt pågang.

Kilde: etikk.no

Foto: FEK

Svenske skandaler under lupen

Boken er svensk. Og den handler om skandaler i medisinen og forskningen. Kan det dreie seg om noen andre enn Paolo Macchiarini? Tro det eller ei – Macchiarini-saken utgjør bare en liten del av denne boken.

TEKST **BERGE SOLBERG, PROFESSOR I MEDISINSK ETIKK VED NTNU**

Skandalen har en helt spesiell plass i forskningsetikken. Skandaler berører normbrudd, maktkamp, kollegialitet, forholdet til offentlighet og mye mer.

Men som redaktør Motzi Eklöf påpeker i starten på boken «Medicinska moraler och skandaler: Vetenskapens (etiske) gränser», er skandalen også norm-utviklende: Nürnberg-kodeksen og Helsinkideklarasjonen etterfulgte de grusomme medisinske forsøkene under 2. verdenskrig. Tuskegee-eksperimentet ga oss Belmont-rapporten.

I Norge kom forskningsetikkloven på plass i kjølvannet av at tannlegen og legen Jon Sudbø ble avslørt for fabrikkering av data i 2006.

En norsk Macchiarini?

Den svenske medisinske historikeren Motzi Eklöf har hentet inn bidrag fra ti skribenter, hovedtyngden av dem med idehistorisk bakgrunn. Og joda, Paolo Macchiarini – stjernekirurgen som ble hentet til Karolinska for å bringe suksess, men som i stedet brakte tidenes forskningsskandale – er høyst til stede. Men ambisjonen er større: Eklöf og kollegaene ønsker å belyse hvordan ulike hendelser ender opp som en «skandale».

Gjennom ni ulike case-studier fra svensk 1900-talls medisin- og vitenskaps-historie får vi presentert spennende etiske og vitenskapsteoretiske konflikter. Disse utviklet seg i noen tilfeller til skandaler, mens de i andre tilfeller gikk ubemerket hen.

I det første kapitlet studeres likheter og forskjeller mellom Macchiarini-saken og saken rundt bakteriologen Alfred Pettersson på begynnelsen av 1900-tallet. I det andre kapitlet møter vi en stjernekirurg kallet til professor ved det Karolinska Institutet,

som har spesialisert seg på en prosedyre for implantering av et kunstig organ. Han heter *ikke* Macchiarini, men snarere Bjarne Semb, kommer fra Norge og driver med transplantasjoner av mekaniske hjerter.

Semb ender opp i en kjempeskandale. Men ikke nødvendigvis fordi han brøt noen etiske regler. Som forfatterne antyder, ble de kirurgiske operasjonene mer en skueplass for konfliktene og skandalen, enn dens årsak.

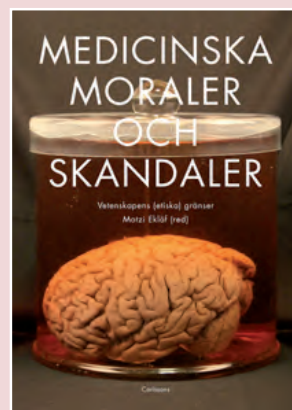
Et historisk blikk på etikken

Utover i boken slippes den direkte sammenlikningen med Macchiarini-saken. Dermed fungerer ikke lenger Macchiarini som rød tråd, men bare det abstrakte begrepet «skandale». Det gjør det litt mer krevende å være leser. Men noen av case-studiene gir oppsiktsvekkende innsikt i vår nære historie.

«Medicinska moraler och skandaler» gir oss en motvekt til en stivnet forståelse av forskningsetikk. I forordet påpekes det at vi kanskje for ofte stiller oss spørsmålet «ser det ut som det borde» fremfor det mer grunnleggende spørsmålet «varför ser det ut som det gör?».

I mange tilfeller kommer ikke skandalen ferdig merket i sin samtid. Det foregår fortolkningskamper om hva som er å forstå som god forskning, god etikk, hvor skillet går mellom forskning og behandling, og hva som bør anses som akseptabel oppførsel. Først i ettertid fremstår verden som svart-hvit. Men man går glipp av mye spennende innsikt om man ikke også følger prosessene frem mot «sluttmerkingen».

Når vi har å gjøre med en skandale, og hva som eventuelt *er* skandalen, kommer i mange tilfeller an på øynene som ser, er bokas grunntese. Og i medisinen finnes det mange ulike par øyne, eller «moraler». ■

TITTEL
Medisinska moraler och skandaler. Vetenskapens (etiske) gränser

FORFATTER
Motzi Eklöf (red.)

UTGIVER
Carlssons Bokförlag

ÅRSTALL
2019

ANTALL SIDER
256

ISBN
978-91-7331-967-6

«Skulle vi gi opp samarbeidet og dra på sightseeing?»

På et lite kontor på Blindern sitter Heidi Østbø Haugen og kinesiske Dong Niu. De har nettopp innsett at den artikkelen han har reist halve jorda rundt for at de skal skrive sammen, ikke blir noe av.

TEKST **INGRID S. TORP**
FOTO **PRIVAT**

Dong Niu er postdoktor ved Jinan-universitetet i Kina. Han har gjort etnografisk feltarbeid ved et senter der han selv jobbet med «social work». De møttes i Guangzhou, der Haugen jobbet med etnografisk forskning blant vest-afrikanere, og ble enige om et samarbeid.

Strategien er klar, disposisjonen likeså. Men nå har Niu fortalt om datainnsamlingen, og Haugen har mange spørsmål. Ved senteret der data er samlet inn, får folk i nabolaget tilbud om språkopplæring, helsetjenester og aktiviteter. Men det går opp for Haugen at mange ikke har blitt spurt om å delta i forskning. Niu har tatt grundige notater, men uten noen konsekvent innhenting av samtykke.

«Det kan ikke være mulig?», tenker Haugen når hun går fra kontoret den dagen. Hun angrer på hele planen og vil at de avslutter, drar på sightseeing og går hver til sitt.

Fra frustrasjon til aha-opplevelse

Men i stedet møtes de på ny neste morgen, og Niu fortsetter historien kronologisk. I flere dager forteller han. Haugen lytter og spør. Det krever stor tålmodighet fra begge. Også Niu har innsett utfordringer ved arbeidet. Han og kollegene ble bedt om å hjelpe politiet, for eksempel med å kontrollere passene til tilflyttede utlendinger. Stilte de spørsmål, var svaret: «Nasjonale interesser kommer i første rekke».

Niu har fått lite forskningsetisk opplæring, og han jobber innen et fagfelt som er nytt for Kina. Internasjonalt har feltet hatt ambisjon om å bidra til færre

marginaliserte. I Kina er målet harmoni i samfunnet. For Niu og kollegaene blir konflikten til slutt for stor mellom faglighet og myndighetskrav. De slutter i jobben.

Etter noen frustrerende dager innser Haugen at historien i seg selv kan bli et verdifullt kunnskapsbidrag: Når man har en ung profesjon som brynes mellom internasjonale idealer og lokale forventninger, stilles enkeltindivider i et vanskelig spenn. Hva skjer da?

I desember 2018 publiserer Niu og Haugen artikkelen *Social Workers in China: Professional Identity in the Making* i det vel ansette tidsskriftet British Journal of Social Work.

Å ta et skritt tilbake

Samarbeidet har vekket Nius interesse for forskningsetikk. Han jobber nå med faghistorie og etikk innenfor antropologi. Haugen er førsteamanuensis i kinastudier ved UiO. Hun ser historien som en god lærdom i å forholde seg til Kina.

– Vi er alle systemkritiske. Samtidig har vi empati med de som jobber innenfor dette systemet. Villigheten til å ta et skritt tilbake og reflektere avgjør kanskje om et samarbeid blir riktig. Vi må forstå hverandre og hvordan forskjeller i opplæring og rammevilkår preger oss som fagpersoner.

Og om et slikt samarbeid kan bringe med seg frustrasjoner, er Haugen ikke i tvil om at det er nødvendig.

– Vi kan ikke drive med kinastudier uten å samarbeide med kinesere. Det må vi bare klare. ■

Heidi Ø. Haugen

Heidi Østbø Haugen

— Førsteamanuensis i kinastudier ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk ved Universitetet i Oslo.

Hold deg oppdatert om forskningsetiske spørsmål: Abonnement på Magasinet Forskningsetikk er gratis!

Bestill papir og/eller digital utgave av bladet på
etikkom.no/abonner eller send epost til ab@etikkom.no.

- Magasinet Forskningsetikk kommer ut fire ganger i året.
- Det er mulig å abonnere til hele institusjonen din – oppgi i e-post hvor mange utgaver du vil ha tilsendt.
- Skal du flytte? Husk å melde adresseendring.